

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.3'38

Вольга Барысенка
(Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

УСПРЫНЯЦЦЕ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле разглядаецца адно са складаных пытанняў у гуманітарнай адукацыі – узроўні і этапы арганізацыі ўспрыняцця мастацкага тэксту як асновы паэтычнага дыскурсу (уводны, асноўны, заключны; вынікам правільнай арганізацыі заключнага ўзроўню ўспрыняцця мастацкага тэксту з'яўляецца паўторны зварот чытача да тэксту). Даследуецца паэтычны дыкурс і характарызуецца яго асноўныя механізмы. Вызначаецца выхаваўчы эфект паэтычнага дыскурсу ў сістэме гуманітарнай адукацыі. Адзначаецца, што складанасць выдзеленага феномена мастацкага ўспрыняцця як адзінкі паэтычнага тэксту абумоўлена радам прычын, у ліку іх – сацыякультурныя умовы, у якіх знаходзіцца сучасны чытач-рэцыпіент. Арганізацыя працэсу мастацкага ўспрыняцця садзейнічае эфектыўнасці засваення мастацкага тэксту і разуменню яго вобразнай сістэмы.

Ключавыя словы: гуманітарная адукацыя, мастацкі тэкст, узроўні і этапы арганізацыі ўспрыняцця мастацкага тэксту, паэтычны дыкурс.

Барысенка О. Восприятие художественного текста в поэтическом дискурсе.

В статье рассматривается один из сложнейших вопросов в гуманитарном образовании – уровни и этапы организации восприятия художественного текста как основы поэтического дискурса (вводный, основной, заключительный; результатом правильной организации заключительного уровня является повторное обращение читателя к тексту). Исследуется поэтический дискурс и характеризуются его основные механизмы. Выделяется воспитательный эффект поэтического дискурса в системе гуманитарного образования. Отмечается, что сложность выделенного феномена художественного восприятия как единицы поэтического дискурса обусловлена рядом причин, в числе которых – социокультурные условия, в которых находится современный читатель-реципиент. Организация процесса художественного восприятия определяет эффективность усвоения художественного текста, содействует пониманию его образной системы.

Ключевые слова: гуманитарное образование, художественный текст, уровни и этапы организации восприятия художественного текста, поэтический дискурс.

Barysenka V. Perception of literary text in poetic discourse.

The author of the article raises one of the most difficult issues in humanitarian education, namely levels and stages of organization of the literary text perception as the basis for poetic discourse (introductory, basic, final; the repeated addressing of the reader to the text is the result of correct organization of final level). Poetic discourse is investigated and its basic mechanisms are described. Educational effect of poetic discourse in the system of humanitarian education is pointed out. It is noted that complexity of the

phenomenon of artistic perception as a unit of poetic discourse is caused by a variety of reasons, among them there are social and cultural conditions in which the modern reader/recipient is situated. The organization of artistic perception process defines efficiency of the literary text acquisition, promotes understanding of its figurative system.

Keywords: *humanitarian education, literary text, levels and stages of organization of the literary text perception, poetic discourse.*

Уводзіны. У галіне літаратурнай адукацыі асаблівае месца займае феномен мастацкага ўспрыняцця. Ад арганізацыі працэсу мастацкага ўспрыняцця залежыць эфектыўнасць засваення мастацкага тэксту і разуменне яго вобразнай сістэмы. Таму разуменне паслядоўнасці разумовых аперацый чытача ў перыяд яго ўзаемадзеяння з тэкстам, а таксама распрацоўка адпаведных дадзенаму паняццю арганізацыйных этапаў працэсу ўспрыняцця вызначае паспяховасць гуманітарнай адукацыі ў цэлым.

Асноўная частка. Калі мастацкі тэкст – гэта закончаная, цэласная, аформленая структура, якая адлюстроўвае разуменне майстрам свету мастацкіх вобразаў [1], то працэс засваення мастацкага тэксту – гэта сустрэчны рух, нейкая новая эстэтычная дзейнасць, накіраваная на раскадзіраванне кампанентаў гэтай структуры. Бо мастацкі тэкст, (як і любы іншы тэкст), мае ярка выражаную камунікатыўную прыроду, прычым не толькі таму, што з’яўляецца сродкам зносін, але і таму, што патрабуе ад рэцыпіента актыўнай рэакцыі ў адказ [2]. Уяўляючы сабой нейкае паведамленне, ён экспліцытна ці імпліцытна перадае інфармацыю (сродкі выражэння інфармацыі індывідуальныя і залежаць ад спецыфікі мастацкага тэксту), змяшчае ў сабе як знаёмыя, так і незнаёмыя двум бакам камунікатыўнага акту звесткі, а таксама характарызуецца шырокай накіраванасцю (эмацыйнай, каштоўнасна-ацэначнай, канцэптуйнай і інш.).

Дадзеная складанастраўраваная арганізацыя мастацкага тэксту звязана з такой асаблівасцю, як вобразнасць. Справа ў тым, што кожная адзінка мовы, якая мае знакавае выражэнне і значэнне, рэалізуе сябе праз вобраз ў складзе слова (словазлучэння, сказа, фразы і інш.), становіцца часткай мастацкага тэксту толькі ў тым выпадку, калі мае мажлівасць прырошчваць новыя сэнсы. Толькі ў гэтым выпадку моўная адзінка можа перадаваць праз сябе сэнсавае значэнне ўсяго мастацкага тэксту [3].

Такім чынам, магчымасць раскадзіраваць сэнсавае значэнне як моўнай адзінкі, так і мастацкага тэксту ў цэлым, важная складальная цэласнага камунікатыўнага акта. Неабходна адзначыць, што працэс раскадзіравання мастацкага тэксту ў кантэксце сучасных тэндэнцый развіцця гуманітарнай адукацыі разглядаецца ў навуковай літаратуры як “паэтычны дыскурс”.

Механізм паэтычнага дыскурсу ўключае ў сябе тры асноўныя складнікі: аўтар – мастацкі тэкст – чытач (або новы аўтар). На пазіцыю «новы аўтар» неабходна звярнуць увагу як на ключавую ў разуменні сутнасці і спецыфікі паэтычнага дыскурсу, якая азначае, што мастацкая інфармацыя не толькі чытаецца, успрымаецца і апрацоўваецца рэцыпіентам, але і знаходзіцца ў стане актыўнага сэнсаўтварэння. Чытач з'яўляецца не пасіўным, а актыўным успрымальнікам паэтычнага дыскурсу, дапускае множасць інтэрпрэтацый, глыбіня зместу якіх залежыць ад цэлага раду прычын – узроўню культуры і адукацыі асобы, сацыякультурнага кантэксту, асаблівасцей асяроддзя і інш.

Шматузроўненасць і шматаспектнасць паэтычнага дыскурсу, такім чынам, прадугледжвае яго непарыўнасць з разумовымі працэсамі асобы – ад інтымна-асабовых і эмацыйна-ацэначных да ўзнаўлення цэласнасці, структурнасці і сістэмнасці мастацкага прадукту.

Менавіта таму вывучэнне паэтычнага дыскурсу як сацыякультурнага феномена такое актуальнае сёння.

Валодаючы сугестыўнай сілаю, паэтычны дыкурс фарміруе светапоглядныя і спажывецкія ўстаноўкі сучасных людзей; прымушае ўвайсці ў новую ірэальную плоскасць (у некаторых выпадках блытаючы яе з рэальнай); рэпрэзентуе новыя мадэлі і тэхнікі паводзін і дзейнасці [4].

Акрамя таго, традыцыйнае лінейнае ўспрыняцце, дзякуючы сучасным інфармацыйным тэхналогіям, замяняецца на нелінейнае, прапануючы чытачу новыя магчымасці (напрыклад, паўторнае ці фрагментнае чытанне, суаднясенне тэксту з новым кантэкстам, з сумежнымі відамі мастацтва). Гэтыя абставіны падымаюць паэтычны дыкурс на якасна новы ўзровень і робяць яго важнай складальнай інфармальнага адукацыйнага асяроддзя.

Не ўлічваць паэтычны дыкурс як сродак фарміравання светапоглядных устаноў асобы немагчыма, у сувязі з чым канцэнтрацыю ўвагі на навуковай рацыянальнасці дадзенага феномена (з тэарэтычных і практыка-прыкладных пазіцый) для яго пашырэння і інтэграцыі ў сістэму адукацыі, лічым мэтазгодным і неабходным.

Паэтычны дыкурс – працэс бясконцы, самаарганізавальны і самаструктуравальны. Гэта адначасова працэс творчага даследавання і творчай самарэалізацыі, які звязвае ў адно цэлае вербальную і невербальную (вобраз) складальныя, якія непарыўна ўзаемадзейнічаюць і, ўзаемнаперасякаючыся, дазваляюць чытату “ўвайсці” ў кантынуум, пастаянна абнаўляючы і ўдасканальваючы свае асабістыя прафесійныя, камунікатыўныя, тэхніка-інфармацыйныя веды, уменні і навыкі. Суб'ектывізацыя сучаснасці, і, як вынік, антаганізм і рэзкае проціпастаўленне сябе культурнай ідэнтычнасці, на што накіравана фарміраванне пэўнай асобы, дзякуючы адукацыйным магчымасцям паэтычнага дыскурсу, могуць быць, такім чынам, нівеліраваны да

мінімальнага ўзроўню. Такім чынам, акрамя заяўленага раней адукацыйнага і развіваючага відавочны і выхаваўчы кампанент працэсу мастацкага ўспрыняцця.

Пры арганізацыі паэтычнага дыскурсу як сацыякультурнага феномена ў сістэме гуманітарнай адукацыі маюць значэнне наступныя ўзроўні ўспрыняцця мастацкага тэксту, якія былі ўкаранены ў сістэму гуманітарнай адукацыі расійскім даследчыкам С. Х. Рапапортам:

Уводны. На дадзеным узроўні адбываецца першаснае ўспрыняцце мастацкага тэксту. У рэцыпіента з'яўляюцца розныя, не ўзаемазвязаныя адно з другім адчуванні, якія потым становяцца часткаю адзінага вобраза. Уводны ўзровень (і суадносны з ім этап арганізацыі ўспрыняцця тэксту) з'яўляецца адным з найбольш значымых, бо толькі дадатна эмацыйна афарбаваны мастацкі твор мае поспех.

Асноўны. Рэцыпіент на дадзеным узроўні перажывае мастацкі тэкст, глыбока пранікаючы ў яго вобразную сістэму. У яго паступова фарміруюцца свае ўласныя суб'ектыўныя адносіны да тэксту. Праца на асноўным узроўні мастацкага ўспрыняцця працяглая па часе, уключае непасрэдны кантакт з мастацкім творам.

У большасці выпадкаў важная фіксацыя ўнутранага змянення (змен) рэцыпіента ў час камунікацыі. Асаблівасць работы на асноўным этапе заключаецца ў павышаным патрабаванні да такіх глыбока ўнутраных, цяжка фіксуемых псіхічных працэсаў, як ўяўленне, фантазія, асацыятыўнае мысленне.

Заклучны. Дадзены ўзровень праяўляецца ва ўсведамленні рэцыпіентам вобразнай сістэмы мастацкага тэксту і структурных кампанентаў гэтага тэксту. Гэта ўзровень аналітыка-сінтэтычны (у залежнасці ад псіхічнай арганізацыі рэцыпіента), які ўключае лагічныя аперацыі мыслення. Паводле затрачанага часу дадзены ўзровень (і яго арганізацыя) не мае межаў, не мае перашкод. Ён можа працягвацца як адну хвіліну пасля асноўнага этапу камунікатыўнага акта, так і доўгія гады. Эфект вяртання да вобразнай сістэмы мастацкага тэксту – асобная значымая адзінка камунікацыі, якая залежыць ад зне- і надкамунікатыўных фактараў (знешнія абставіны, унутраная культура і інш.) [5].

Працэс ўспрыняцця мастацкага тэксту ніколі не бывае закончаным. Не выпадкова французскі філосаф Ралан Барт у сваіх працах неаднаразова адзначаў: «...мастацкі тэкст без успрыняцця яго чытачом няпоўны. Толькі чытач на аснове сваіх інтэлектуальных і маральных рэсурсаў стварае паэтычны дыкурс. Так у мастацкім тэксце з'яўляецца “жывое” жыццё» [6, с. 59].

Вынік правільнай арганізацыі заключнага ўзроўню ўспрыняцця мастацкага тэксту – паўторны зварот чытача да тэксту. Пры паўторным

звароце ўспрыняцце больш усвядомленае і глыбокае. Можна дадаць, што заключны ўзровень мастацкага ўспрыняцця і арганізацыя суадноснага з ім этапу мае на мэце паўторны, дэталёвы і карпатлівы аналіз мастацкага тэксту. Шматкратнасць успрыняцця, паўтор уражанняў – необходимая ўмова чытацкай рэцэпцыі. Эмацыйная і рацыянальная складальныя ўспрыняцця мастацкага тэксту становяцца яўнымі, акрэсленымі. Часта пры паўторным успрыняцці рэцыпіент каардынальна мяняе сваё каштоўнасна-ацэначнае меркаванне.

Дзейнасць чытача-рэцыпіента, такім чынам, заключаецца ў эмацыйна-кагнітыўнай перапрацоўцы моўных дадзеных як сродкаў моўнага выражэння мастацкага тэксту. Гэта азначае, што працэс мастацкага ўспрыняцця ў паэтычным дыскурсе – не простая сума засвоеных чытачом думак-вобразаў, а глыбокая самастойная работа з тэкстам з мэтай раскадзіравання і наступнага прысваення (інтэрыярызацыі) гэтых думак-вобразаў у сістэму асабістых сэнсаў. Важнай з’яўляецца не толькі пазіцыя аўтара твора, але і пазіцыя рэцыпіента, якая заключаецца ў яго суб’ектыўных адносінах да разглядаемага мастацкага прадукту. Вынікам такой складана структураванай і складана арганізаванай дзейнасці з’яўляецца стварэнне рэцыпіентам асабістага тэксту як адлюстравання тэксту аўтара ў выглядзе суб’ектыўна афарбаваных сэнсаў і вобразаў, якія вельмі важныя ў паэтычным дыскурсе.

Такім чынам, працэс успрыняцця мастацкага тэксту – складаны від псіхічнай дзейнасці, які ўключае некалькі аперацый мыслення. У дадзеным кантэксце мастацкі твор уяўляецца не толькі як літарныя сімвалы вопыту майстра, а і як сістэма вобразаў, з аднаго боку, прапанаваных аўтарам, з другога – выдзеленых чытачом-рэцыпіентам. Пры гэтым вобразы аўтара і вобразы чытача не супадаюць адзін з другім. Больш за тое, нават поўная адсутнасць у свядомасці чытачоў у працэсе успрыняцця дакладных вобразаў зусім не азначае, што ў іх не склаліся ўласныя ўяўленні аб гэтых вобразах. Працэс мастацкага ўспрыняцця настолькі складаны, што вобразная сістэма фарміруецца за межамі свядомасці, але, тым не менш, складае асноўны змест непасрэднага ўспрыняцця.

Заклучэнне. Заяўленае ў артыкуле разуменне мастацкага тэксту як адзінкі паэтычнага дыскурсу яўляецца дастатковым, каб рашыць рад праблем ў сістэме гуманітарнай адукацыі, якія звязаны з недастаткова карэктна арганізаваным працэсам выхавання. Чытач, які не мае пачатковых звестак пра мастацкі тэкст, можа лёгка ўступіць ў камунікацыю з ім толькі пры некаторых умовах. Гэтыя ўмовы вызначаюцца спецыфікай мастацкага ўспрыняцця і механізмамі, структурай паэтычнага дыскурсу, а таксама эмацыйна-вобразнымі

стратегіями мислення (выбар тэксту, асэнсаванне тэксту, узнаўленне, усведамленне тэксту чытачом).

Складанасць выдзеленага феномена мастацкага ўспрыняцця як адзінкі паэтычнага тэксту абумоўлена радамі прычын. У іх ліку – сацыякультурныя умовы, у якіх знаходзіцца сучасны чытач-рэцыпіент. Праблемы інтэрпрэтацыі вобразнай сістэмы мастацкага тэксту, дзякуючы рознахарактарнасці і раскіданасці каштоўнасцей, норм і стандартаў у канфліктуючых паміж сабою культурах і сістэмах, выражаюцца ў супярэчлівых працэсах культурнай самаіндэнтыфікацыі. Гэта вызначае ўзнікненне ў рэцыпіента ўнутранага дыскамфорту і напружання, што выражаецца ў суадносных з гэтым станам знешніх формах паводзін і дзейнасці. Прысваенне вобразнай сістэмы мастацкага тэксту ў паэтычным дыскурсе дазваляе, на наш погляд, вывесці чытача на новы ўзровень выяўлення сябе як асобы-рэцыпіента і як асобы-аўтара.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Барт, Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. С. Зенкина. – М. : Прогресс, 1994. – 615 с.
2. Бахтин, М. М. Эстетическое наследие и современность / М. М. Бахтин. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 1992. – 167 с.
3. Ерофеева, Е. В. К вопросу о соотношении понятий «текст» и «дискурс» / Е. В. Ерофеева, А. Н. Кудлаева // Проблемы социо- и психолингвистики : сб. ст. / под ред. Т. И. Ерофеевой. – Пермь : Перм. гос. ун-т, 2003. – Вып. 3. – С. 28–36.
4. Лотман, Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста: в 2 т. / Ю. М. Лотман // Избранные статьи – Т. 1 : Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн : Александра, 1992. – С. 129–132.
5. Раппопорт, С. Х. От художника к зрителю : Как построено и как функционирует произведение искусства / С. Х. Раппопорт. – М. : Сов. художник, 1978. – 237 с.
6. Барт, Р. Мифологии / Р. Барт ; пер. с фр. С. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 314 с.
7. Бондырева, С. К. Панкультура и молодежная субкультура / С. К. Бондырева // Актуальные проблемы молодежной субкультуры : сб. статей / Московский психолого-социальный ин-т ; под общей ред. О. В. Красновой. – М., 2008. – С. 8–19.
8. Кайда, Л. Г. Стилистика текста: от теории композиции – к декодированию / Л. Г. Кайда. – М., 2004. – 208 с.
9. Библер, В. С. На гранях логики культуры [Текст] / В. С. Библер. – М. : Политическая литература, 1991. – 413 с.
10. Боров, Ю. Б. Эстетика : учебник / Ю. Б. Боров. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

Стаття надійшла 20.04.2016 року